

Groninger Programma Waddenfonds

Ter introductie

Voor u ligt het Groninger Programma Waddenfonds. Het programma wordt onder gezamenlijke verantwoordelijkheid van de provincie Groningen, de Groninger waddengemeenten De Marne, Eemsmond, Delfzijl en Reiderland alsmede van de waterschappen Noorderzijlvest en Hunze en Aa's uitgebracht.

Het programma is in overleg met maatschappelijke organisaties opgesteld. Naast partijen uit de Groene Coalitie (agrarische- en natuurorganisaties) waren dat de Vereniging van Groninger dorpen, de ANWB en Groningen Seaports.

De functie van het programma is om gezamenlijk onze 'inzet' als Groninger overheden voor het Waddenfonds af te spreken.

Het Groninger programma heeft mede tot functie gemeenteraden en provinciale staten te informeren over de aanpak van het Waddenfonds in onze regio.

Het programma richt zich op de Waddenzee en de aangrenzende kustschil, 'de Waddenring'. Uitgangspunt is dat de aanwezige potenties van natuur, landschap en erfgoed de kernwaarden vormen voor ecologische en landschappelijke maatregelen, voor duurzaamheid en vitaliteit. Zij vormen tevens de wervingskracht voor toeristisch/recreatieve ontwikkelingen. Voor de havens en bedrijventerreinen in de Eemsdelta gaat het om innovatieve maatregelen tot duurzame ontwikkeling. Voor de hele provincie kunnen vernieuwende maatregelen tot een duurzame energiehuishouding in aanmerking komen voor het Waddenfonds.

Het programma vormt 'de werkagenda' voor de uitvoering van het Waddenfonds in onze provincie.

Voor de verschillende doelen van het Waddenfonds geeft het Groninger programma vijf programmalijnen aan. Het gaat daarbij om 'de Waddennatuur', Duurzaamheid en vitaliteit van streek en dorp in de Waddenring', de promotie en vermarkting van de Waddenring', 'de Landbouw en visserij' en 'de Eemshavens en energie'.

In de komende periode gaan de overheden en maatschappelijke organisaties op zoek naar kansrijke en aansprekende projecten die een impuls kunnen geven aan de natuur en/of economie in de Waddenregio. Het versterken van de positie, aantrekkelijkheid en de identiteit van de kustregio staat daarbij centraal. De overheidspartijen spreken de principie bereidheid uit actief te zoeken naar cofinanciering voor projecten waar zij bij betrokken zijn.

Bij het programma is een indicatieve lijst met projectthema's gevoegd. Het Groninger waddenprogramma biedt ruimte voor invulling met nieuwe projecten ('zwaan-kleef-aan' principe).

Inhoudsopgave:
----

1. Waddenfonds – Inleiding / Landelijke ontwikkeling	3
2. Programmakader	5
3. Gebiedskarakteristieken	
3.1. Waddenzee en Dollard	7
3.2. Lauwersmeergebied	8
3.3. Hoogeland	9
3.4. Eemsdelta	10
3.5. Dollardpolders / Binnen Aa	11
4. Programmavisie	12
5. Programmalijnen	
5.1. Waddennatuur	14
5.2. Duurzaamheid en Vitaliteit van streek en dorp	16
5.3. Waddenland – Recreatieland	18
5.4. Landbouw en Visserij	19
5.5. Eemshavens / -bedrijventerreinen en Energie	20
Projecten bijlage	22

1. Waddenfonds – Inleiding / Landelijke ontwikkeling

Het rijk stelt het Waddenfonds in, een investeringsfonds voor het Waddengebied. Dit fonds heeft tot doel met *extra investeringen* de kwaliteit van de Waddenzee en van het Waddengebied te verbeteren. De voorziene startdatum van openstelling is afhankelijk van de parlementaire behandeling van de Wet op het Waddenfonds en het van kracht worden van de wet annex uitvoeringsbesluit(en).

De looptijd van het Waddenfonds wordt 20 jaar (2007-2027). In het Waddenfonds komt € 800 mln. waarvan ca. € 650 miljoen vrij besteedbaar is voor overheden en particulieren (organisaties).

- Achtergrond

Het Waddenfonds komt (in)direct voort uit de PKB-Waddenzee. Het ontwikkelingsperspectief van de PKB richt zich op een duurzame en integrale ontwikkeling van de Waddenzee en de waddenregio, zowel ecologisch als sociaal- economisch en toeristisch-recreatief. Daarbij wordt uitgegaan van voorrang voor de natuur met menselijk medegebruik alsmede van duurzame economische bedrijvigheid, die de bevolking werk en inkomen biedt.

Het Investeringsplan voor het Waddengebied geeft uitdrukking aan het ontwikkelingsperspectief. Voor de financiering van de investeringen is er het Waddenfonds. Het Waddenfonds wordt gevoed uit de opbrengsten van de nationale gaswinning onder de Waddenzee. Over 20 jaar moet volgens het rijksbeleid het Waddenfonds een herkenbare impuls hebben gegeven aan verduurzaming van het gebied.

- Doeleinden

Met het fonds kunnen activiteiten worden uitgevoerd met betrekking tot:

1. vergroten en versterken van de natuur- en landschapswaarden
2. vermindering van externe bedreigingen van de Waddenzee
3. duurzame economische ontwikkeling en/of gericht op transitie naar een duurzame energie
4. kennisinfrastructuur

Het fonds is niet bedoeld voor reguliere activiteiten van overheden of voor het wegwerken van achterstallig onderhoud.

Voor een subsidie uit het Waddenfonds komen alleen projecten in aanmerking die aantoonbaar positieve effecten hebben voor één of meer van de vier genoemde doelen in de Waddenzee, op de eilanden of in de direct aan zee gelegen kustgemeenten. Voor Groningen zijn dat de gemeenten De Marne, Eemshoek, Delfzijl en Reiderland. Voor projecten met betrekking tot duurzame energie wordt het werkingsgebied uitgebreid tot de hele provincies Groningen, Fryslân en Kop van Noord-Holland.

Voor projecten geldt dat zij moeten passen binnen de PKB-Waddenzee en het Investeringsplan Waddenfonds. De Waddenzee valt onder de Vogel- en Habitatrichtlijn. Projecten die plaats vinden moeten voldoen aan eisen die voortvloeien uit de Natuurbeschermingswet.

Projecten voor het Waddenfonds moeten qua omvang minimaal € 200.000,- 'Waddengeld' aan subsidie omvatten. Kleinere projecten mogen geclusterd worden, mits zij deel uitmaken van een samenhangend thema- of gebiedsgericht programma.

Wat betreft cofinanciering zullen projecten tot economische ontwikkeling en projecten met betrekking tot energie voor minstens 60% uit andere middelen 'bijgepast' moeten worden. Voor projecten in de sfeer van natuur en landschap wordt dit minimaal 10%.

- Procedure en beoordeling subsidieaanvragen

Overheden en organisaties (particulieren) kunnen subsidieaanvragen voor 'Waddenfondsprojecten' indienen. Er wordt gewerkt met jaartranches, te beginnen in 2007. Projecten worden eerst op technische criteria (o.a. duidelijke begroting, eigen cofinanciering etc.) getoetst door de Waddenfonds-uitvoeringsorganisatie. De goedgekeurde projecten (die aan alle technische criteria voldoen) worden vervolgens door een onafhankelijke commissie inhoudelijk beoordeeld en van een prioriteit voorzien. De minister van VROM besluit tot slot over het toekennen van subsidies. Bij overtekening worden projecten tegen elkaar afgewogen. Toetsingskader vormt naast de Wet op het Waddenfonds de (nog op te stellen) ministeriële Uitvoeringsregeling.

Leidraad bij de 'ranking van projecten' vormt het Uitvoeringsplan Waddenfonds 2007-2012. Het Uitvoeringsplan geeft aan dat voor de eerste 5 jaar prioriteit ligt bij activiteiten, die urgent en voorwaardenscheppend zijn voor duurzaam herstel en een fundament kunnen leggen voor toekomstige ecologische en economische ontwikkelingen. Zij moeten aan het eind van de fondsperiode op een zichtbare manier het waddegebied vooruit hebben geholpen. Onlangs heeft de minister hieraan toegevoegd voor het eerste jaar vooral 'geen spijt' maatregelen te zullen honoreren.

Als projecten aan meerdere doelen van het Waddenfonds bijdragen, vergroot dat de kans op een bijdrage. Dit geldt ook als zij over een breed regionaal draagvlak beschikken en wervingskracht uitstralen.

2. Programmakader

- Groninger programma Waddenfonds

Bij de landelijke 'ranking' voor het toekennen van middelen gaat gewerkt worden met criteria als een integraal en regionaal draagvlak. We trekken daarom in het Groningse wadengebied als overheden en met maatschappelijke organisaties samen op voor het 'Groninger programma Waddenfonds'.

Het programma is 'bottum up' tussen gemeenten, waterschappen en provincie voorbereid. Het is besproken en afgestemd met de diverse partijen uit de Groene Coalitie (LTO-Noord, natuurorganisaties, landschapsbeheer Groningen, agrarische natuurverenigingen), de Vereniging Groninger Dorpen, de ANWB en Groningen Seaports.

- Status

Het Groninger waddenprogramma vormt 'de werkagenda' voor het waddenfonds in onze provincie. De directe vervolg-stap wordt om binnen de programmaliijnen snel een aantal (samenhangende) projecten uit te werken. Alle overheidspartijen spreken de principe bereidheid uit actief te zoeken naar cofinanciering voor projecten waar zij bij betrokken zijn.

Het Groninger programma heeft mede als functie de gemeenteraden en provinciale staten te informeren over de aanpak van het Waddenfonds in onze regio.

Het programma is geen statisch geheel. Er is er ruimte voor invulling met nieuwe projecten ('zwaan-kleef-aan' principe). De nu bij het programma gevoegde projectenlijst is indicatief (en niet-limitatief).

Het Groninger programma is inhoudelijk in overeenstemming met beleidsmatige kaderprogramma's van de provincie, zoals de Regioprogramma's Noord en Oost en het (ontwerp)-Provinciaal meerjarenprogramma landelijk gebied (PMJP) en de gebiedsuitwerkingen uit de Landschapsontwikkelingsplannen voor Noord en Oost.

De Regioprogramma's Noord en Oost en de daarvoor bestaande bestuurlijke overleggen zullen in de toekomst functioneren als afsprakenkader voor 'Wadden'projecten en gezamenlijke uitvoering daarvan. Er wordt in het kader van de regioprogramma's gezocht naar een maatschappelijk platform ('gebiedstafel') om af te stemmen met projecten van andere partijen.

- Inhoud Groninger programma

In hoofdstuk 3 beschrijven we de gebiedskarakteristieken van het Groningse deel van de Waddenzee en van de noordelijke en oostelijke kustschil, 'de Waddenring'. We onderscheiden een 5-tal gebieden: de Waddenzee en Dollard, het Lauwersmeer(gebied), het Hoogeland, de Eemsdelta en de Dollardpolders / Binnen Aa.

In hoofdstuk 4 volgt de Programmavisie, waarbij we selectief kiezen voor 5 programmaliijnen, te weten: 1) Waddennatuur, 2) Duurzaamheid en Vitaliteit van streek en dorp in de Waddenring, 3 Promotie en vermarkting Waddenring, 4) Landbouw en Visserij, 5) Eemshavens / -bedrijventerreinen en Energie.

Per programmaliijn volgt in hoofdstuk 5 voor welke onderwerpen wij ons de eerstkomende jaren sterk willen maken.

Kansrijke en aansprekende projecten voor het Groninger programma zoeken we vooral in 'nieuwe combinaties' met *extra* (innovatieve) toekomstwaarde voor het Wadengebied. Het liefst zien we vernieuwende multifunctionele projecten, die aan meerdere prioriteiten tegemoetkomen

(natuur, water, landschap, erfgoed, leefbaarheid, sociaal-economische duurzaamheid, waaronder recreatie/toerisme en energie). Dit sluit het meest aan bij de opzet van het Waddenfonds en het Uitvoeringsplan.

3. Gebiedskarakteristieken

3.1. Waddenzee en Dollard

In het Groninger deel van de Waddenzee liggen de twee onbewoonde eilanden Rottumeroog en Rottumerplaat. Het gebied van deze twee eilandjes en daaromheen is één van de meest waardevolle delen van de Waddenzee. Het is een 'referentiegebied' en is deels gesloten voor iedere activiteit. Deze natuurwaarde kan op den duur alleen in stand blijven bij uitbreiding van het referentiegebied. Ditzelfde geldt ook voor herstel en ontwikkeling van meer grootschalige zeegrasvelden en mosselbanken en herintroductie van uitgestorven soorten, zoals de platte oester.

Voor de Noord-Groninger kust en in de Dollard bevinden zich uitgestrekte slikvelden en kwelders. Specifiek voor de kwelders in Groningen is dat zij grotendeels beheerd worden door de aangrenzende landeigenaren (agrariërs). De situatie van de kwelders vraagt dringend om aanpak. Op termijn wordt het buitendijkse kweldergebied bedreigd door stijging van de zeespiegel. Er zijn tussen boeren en natuurorganisaties plannen voor een kwelderherstelplan 'Multifunctioneel gebruik van buitendijkse kwelders'.

Langs de kust van de Dollard liggen alleen hoge, begraasde kwelders. Lage kwelders ontbreken. Om meer ruimte te geven voor de fauna is het ontwikkelen van een meer geleidelijk oplopend kwelderpatroon wenselijk. Voor de Punt van Reide stelt het Groninger Landschap een beheerplan op.

In tegenstelling tot de oorspronkelijke situatie kent de Waddenkust vooral 'harde' overgangen tussen zilte natuur buitendijks en binnendijks grootschalige akkerbouw en zoet water. Op enkele plaatsen (in de Emmapolder, in de Klutenplas en in polder Breebaart) is overeenkomstig een convenant tussen de natuurorganisaties, de landbouw, provincie en waterschappen een brakwatermilieu gecreëerd. Dit sluit aan op voorstellen uit 'Het Tij Gekeerd' -een plan van de gezamenlijke natuurorganisaties voor het Waddenfonds- waarin onder andere wordt bepleit om met 'zachtere' overgangen het kwelderlandschap als het ware binnendijks te versterken met een parelsnoer van kleine brakke natuurgebieden. Op enkele plaatsen zijn er mogelijkheden tot vismigratie.

De bodem van de Waddenzee biedt het historisch archief van de dynamiek van het water met verborgen en verdronken cultuurhistorische schatten. Bijvoorbeeld 'de verdronken geschiedenis' van het in de 18^e eeuw ten onder gegane eiland Bosch.

3.2. Gebied: Lauwersmeergebied

Het Lauwersmeergebied vormt de overgang van land naar zee. Het heeft de status van Nationaal Park. De weidsheid van het landschap, de aanwezigheid van groot open water en de enorme vogelrijkdom maken het gebied populair. De dragers van het gebied zijn het Nationaal Park Lauwersmeer, de watersport en wandel- en fietsmogelijkheden, in de ring de kleine pittoreske dorpen, zoals Zoutkamp en Pieterburen, het oude cultuurlandschap en aan de Friese kant, Oostmahorn en Dokkum en omgeving. De samenhang van al deze elementen maken het gebied uniek en geven het een eigen identiteit.

Het Lauwersmeergebied heeft zich ontwikkeld tot een natuurgebied van internationale allure. Het is mede populair door haar toeristisch-recreatieve mogelijkheden. Jaarlijks trekt het een half miljoen bezoekers: dagbezoekers, vissers, vogelkijkers, strandrecreanten, watersporters. De kwaliteit van de ruimtelijke en natuurlijke omgeving is een belangrijke drager van het toeristisch product Lauwersmeer.

Het Lauwersmeer heeft een sleutelpositie in de waterhuishouding van Noord-Nederland. Er loopt onderzoek naar mogelijkheden tot een natuurvriendelijker waterhuishouding incl. zo mogelijk getijdenwerking.

Een bijzondere locatie op de grens van de Waddenzee en het Lauwersmeer vormt Lauwersoog. Het is de 'gateway' naar Schiermonnikoog. De veerboten vervoeren jaarlijks ca. 300.000 passagiers. Er is een omvangrijke vissershaven en een visafslag. De zeedijk splitst het gebied in twee delen, elk met een eigen uitstraling: het buitendijks havengebied met boulevard en binnendijks de jachthaven, een camping en recreatiepark.

Lauwersoog heeft een sterke potentie om zich (verder) te ontwikkelen voor dag- en verblijfstoerisme. Een belangrijke opgave wordt het versterken van de kwaliteit en de samenhang in de voorzieningen van Lauwersoog binnen- en buitendijks. De ambitie van het plan 'Waddenwereld' is erop gericht het havencomplex en directe omgeving een aanzienlijke kwalitatieve impuls te geven. Hart van het plan is de ontwikkeling van een Wadden Infotainment Centrum (WIC) met daarbij accommodaties als hotels, winkels, kantoren etc.

3.3. Gebied: Hoogeland

De 'Waddenring' in Noord-Groningen zien we als het gebied langs de dorpen op de kwelderruggen: van Zoutkamp, Ulrum, Leens, Wehe den Hoorn, Eenrum, Warffum, Usquert, Uithuizen, Uithuizermeeden tot Roodeschool. Deze dorpen vormen de noordelijke rand van het monumentale landschap, het Groninger Hoogeland. Hierop aansluitend ligt er het aangeslibde en gewonnen waddenland.

De kwelders liggen als natuur'parels' langs de kust. De dijken zijn belangrijke plekken voor natuur- en recreatiebeleving.

De (dorps)wierden, oude dijken, kerkterreinen en andere historische erven, de monumentale boerderijen, natuurlijke waterlopen (maren, kromme sloten), laagten, kolken, poelen etc. zijn kenmerkende cultuurhistorische en natuurlijke waarden in het landschap. Rust en ruimte omlijsten dit geheel. Een (in de wereld) uniek verschijnsel van 'de Waddenring' is de zichtbaarheid van de vele landaanwinningen. Dit opmerkelijke landschap, dat de status van Belvédère gebied heeft, vormt het duurzame kapitaal van de Groninger waddenregio.

Het pittoreske haventje Noordpolderzijl vormt een uniek punt aan de noordelijke waddenkust. Het noordelijkste puntje van (het vaste land van) Nederland, de Noordkaap, vinden we aan de 'top' van de Emmapolder. Een markant kunstwerk siert dit punt. Het dorp Pieterburen met de befaamde zeehondencrêche heeft zich ontwikkeld tot een gewilde bestemming voor dagtoerisme. Het dorp Warffum met het Hoogelandmuseum vormt een waar openluchtmuseum.

Een sportieve 'outdoor' uitdaging langs de Waddenkust vormt het wadlopen, waarvoor op verschillende punten aan de Noord-Groninger kust kan worden gestart. De diverse havens aan het Wad bieden uitgangspunten voor de zeilsport, het wadvissen en het vaartoerisme. Bij Pieterburen ligt het start-/eindpunt van de nationaal bekende lange afstandswandelroute 'het Pieterpad'.

De dorpen in de waddenring waren van oudsher op de landbouw georiënteerd. Het wegvallen van een groot deel van de werkgelegenheid in de landbouw raakte de waddendorpen in de kern van hun bedrijvigheid. Mogelijkheden voor werk in eigen dorp en streek zijn weinig voorhanden. De sociaal-economische duurzaamheid en leefbaarheid van het gebied staan hierdoor zwaar onder druk.

3.4. Gebied: Eemsdelta

De Eemsdelta is het gebied van de Eemshaven tot en met de Weiwerderpolder achter Delfzijl met het grootschalige industriecomplex Oosterhorn.

Tussen de beide havengebieden ligt het Fiveldal, een eeuwenoud karakteristiek wierdengebied met fraaie kerkdorpen als Spijk, Godlinze, Bierum en Holwierde. De dijk tussen Delfzijl en de Eemshaven is deels ontsloten. Aan de overkant is Duitsland 'nabij'. Het gebied leent zich voor interessante fietsroutes, die kunnen aanhaken op de route langs de dijk.

Delfzijl is de centrumplaats. Het winkelhart ligt direct achter de dijk, vlak tegen de voormalige handelshaven aan. De functie van de handelshaven is voor een belangrijk deel veranderd in jachthaven. De havenboulevard en andere maritieme zaken bieden veel potentie voor toeristische ontwikkeling.

Tussen Delfzijl en Termunterzijl liggen restanten van de verdwenen dorpjes Weiwerd, Heveskes en Oterdum. Zij herinneren aan de destijds niets ontziende industrialisatie in de Oosterhorn. Hier ligt het tracé van de eeuwenoude stadsweg van Groningen naar Duitsland.

De haven- en industriegebieden Eemshaven en Oosterhorn zijn van internationale importantie, structuurversterkend voor het noorden en een belangrijke vestigingsfactor voor stuwende bedrijvigheid. Zij zijn van grote betekenis voor een duurzame sociaal-economische ontwikkeling in een breed achterland en dragen sterk bij aan de potenties van het noorden. Het beleid van zowel de nationale als de regionale overheden is gericht op duurzame doorontwikkeling en versterking van deze havens en industriegebieden. De havens hebben het prestigieuze Ecoports-certificaat verkregen. Dit wordt verleend aan havens die continue werken aan het milieubeleid en aan een goede samenhang met de natuurlijke omgeving. Daarbij hoort ook de verplichting om nog verder te werken aan verbeteringen in het milieubeleid.

3.5. Gebied: Dollarpolders / Binnen Aa

Globaal gaat het om het gebied van de voormalige Dollard, vanaf Termunterzijl, Termunterzijldiep, Hondshalstermeer, langs de oostelijke rand van de Blauwe Stad, Finsterwolde, Beerta, Nieuweschans naar Duitsland. Hiervan maakt deel uit de benedenloop van de Westerwoldse Aa (Binnen Aa) en het gebied voor natte natuurontwikkeling 'de Blauwe As'.

Het Dollard-gebied is aangewezen als Belvédère gebied. De binnendijkse Dollard kent als geen ander gebied in Nederland een zeer grootschalig en open karakter. Naar de Dollard toe wordt het landschap steeds grootschaliger en leger. Het zijn de 'ongenaakbare' Dollarpolders.

Langs de inpolderingslinten liggen de monumentale hereboerenbedrijven. Met hun deftige woonhuizen, slingertuinen en vijvers herinneren zij aan ooit een welvarend landbouwbestaan, De 'Graanrepubliek'. Sterk contrasterend hiermee zijn de landarbeiderswoningen, veelal te vinden in langgerekte dijkdorpen.

Ten noordoosten van Winschoten is het megaproject 'de Blauwe Stad' gestart met functies voor kwalitatief wonen, waterrecreatie, natuur (beheer) en waterberging. Het maakt net als de aansluitende 'Ring Blauwe Stad' deel uit van de Blauwe As door Nederland, een snoer van robuuste 'natte' verbindingzones, in het noorden vanaf de Friese meren naar de Eems-Dollard. In deze zone zijn er mogelijkheden voor functiecombinaties, zoals tussen natuur, water(berging) en recreatief medegebruik. Vaarrecreatieve ontsluiting van de verschillende dijkdorpen, waaronder verbindingen met de Blauwe Stad, het Termunterzijldiep en de Dollard, biedt nieuwe perspectieven voor de leefbaarheid van deze dorpen.

Langs de Eems-Dollard ligt uitnodigend het oude vissersdorp Termunterzijl. Het dorp kent specifieke kwaliteiten als pleisterplaats en attractiepunt in de 'Waddenring'. Het biedt havenfaciliteiten voor de watersport.

Aan de grens met Duitsland liggen de historische vestingdorpen Nieuweschans en Oudeschans. Nieuweschans geniet bekendheid als kuurbadplaats. De bijzondere leidijken in dit gebied herinneren aan vroegere strijdtouwen. Het is 'Grenslan- Schansland'.

Met interessante fiets- en wandelroutes wordt ingespeeld op thema's uit 'Grenslan - Schansland' en Blauwe Stad.

Een markant gegeven vormt de Punt van Reide, een landtong waar de Eems in de Dollard overgaat. Het heeft een grote faunawaarde, evenals de dichtbijgelegen polder Breebaard, waarover het Groninger Landschap het beheer voert en waar een bezoekerscentrum functioneert. Breebaard is getransformeerd in een brakwaternatuurgebied met getijdenbeweging.

4. Programmavisie

In onze visie als regionale overheden -kustgemeenten, waterschappen en provincie- staat voor het Waddenfonds voorop, dat we de verbinding tussen de mensen (eigen inwoners en toeristen) en het Wad willen versterken. Er moet het gevoel zijn van 'wij hebben wat aan het Wad, het Wad is van ons allemaal'. We moeten niet met de rug naar het Wad staan, maar we moeten juist de sterke punten van het Wad voor onze streek duurzaam benutten. We willen met het Waddenfonds werken aan de kwaliteiten van de Waddenzee, aan de positie van de kustregio, aan de vitaliteit van de waddendorpen en aan nieuwe impulsen voor werkgelegenheid.

- selectief in beperkt aantal programmalijnen

In dit Groninger programma zijn we selectief. Wij richten ons primair op de Waddenzee en de aangrenzende kustschil, 'de Waddenring'. De in deze gebieden aanwezige potenties van natuur, landschap en erfgoed vormen de kernwaarden voor ecologische en landschappelijke maatregelen, voor duurzaamheid en vitaliteit. Zij vormen ook de wervingskracht voor toeristisch/recreatieve ontwikkelingen.

Voor de havens en bedrijventerreinen in de Eemsdelta richten wij ons op innovatieve maatregelen tot duurzaamheid en dit geldt ook voor energie en -transitie.

We onderscheiden de volgende 5 integrale programmalijnen waarop wij ons de eerstkomende jaren met maatregelen voor het Waddenfonds richten.

- programmalijn: Waddennatuur

Uitgangspunt is het versterken van de natuurlijke condities van de Waddenzee, van de kwelders alsmede van een meer geleidelijke (natuurlijke) overgang tussen Wad en land. Als voorbeelden zijn te noemen gevarieerd kwelderbeheer, ontwikkeling van binnendijkse natuurgebieden, herstel van beek- en deltasystemen, aanleg van vispassages tussen Wad en binnenwater en agrarisch natuurbeheer in de kuststrook.

-programmalijn: Duurzaamheid en Vitaliteit van streek en dorp in de 'Waddenring'

Een interessant en goed beheerd landschap is aantrekkelijk voor bewoners en bezoekers. Goed voor levendige dorpen en plaatsen, voor het wonen en voor nieuwe kansen op werk en inkomen, bijvoorbeeld in de sfeer van recreatie en toerisme.

In het bijzonder gaat het om de samenhang in het gebruik en in het versterken van de ruimtelijke structuur met cultuurhistorisch erfgoed, archeologie, wonen en toeristisch recreatieve ontwikkeling en beleving.

- programmalijn: Promotie en vermarkting 'Waddenring'

Het waddengebied op de lijst van werelderfgoed kan een stevige 'swing' geven aan de reputatie van dit gebied en zal, zowel nationaal als internationaal, nieuwe bezoekersmarkten aanboren. Aansprekende accommodaties, zoals waddenlogies, hand in hand met promotie en marketing van onze kustregio op basis van 'de waarden van de wadden', moeten niet allen meer bezoekers opleveren, maar moeten ook de duur van het bezoek van toeristen aan onze regio verlengen. Het levert nieuwe bestedingen op en het draagt bij aan de levendigheid en sociaal-economische ontwikkeling van de waddendorpen.

Het aanbieden van streek- en visserijproducten kan het 'waddengevoel' versterken. Het vermarkten van de streekeigen kwaliteitsproducten draagt bij aan de naam en uitstraling (*branding*) van het waddengebied. Ook geldt dit voor manifestaties, kunst en cultuur rond thema's als havens, wadden en landschap.

- Programmaliijn: Landbouw en visserij

Het ontwikkelen en versterken van duurzame landbouw in de Waddenring met bijvoorbeeld meer diversificatie, specifieke teelten, toepassing van innovatieve (high tech) kennis en technieken (precisie landbouw), leveren van 'groene diensten' etc.

Het ontwikkelen van duurzame en ecologisch verantwoorde beroepsvisserij op het Wad, bijvoorbeeld met een flexibele(re) bedrijfsvorm inspelen op ontwikkelingen in de markt, de visstand en het natuurbeheer (zgn. geïntegreerde visserij).

- programmaliijn: Eemshavens / -bedrijventerreinen en Energie

De zeehavens in de Eemsdelta en de daarmee verbonden bedrijventerreinen zijn belangrijke centra voor werkgelegenheid en duurzame sociaal-economische ontwikkeling. Er is een sterke ontwikkeling naar innovatieve en technologische verduurzaming en vergroening in het energie/chemie/agri cluster in de Eemsdelta. Daarnaast is er de ontwikkeling van de Eemshaven tot een Europees 'Energy Port' van formaat voor duurzame energie.

5. Programmalijnen

5.1. Programmalijn: Waddennatuur

Voor de eerste 5 jaar ligt in het Uitvoeringsplan Waddenfonds het accent op het herstel en behoud van de natuur als fundament voor toekomstige ontwikkelingen. Als prioritaire maatregelen noemt het Uitvoeringsplan gevarieerder kwelderbeheer, herstel zoet-zout overgangen en vismigratie en ontwikkeling van zeegrasvelden en mosselbanken.

We richten ons op de volgende ontwikkelingen.

- Multifunctioneel gebruik van kwelders

Een vernieuwend herstelplan voor de kwelders van natuurorganisaties en landbouw met een mix van natuurontwikkeling, duurzaam agrarisch kwelderbeheer en veiligheid voor de kustbescherming. Het gaat om (her)ontwikkeling van bestaande kwelders. Het streven is een zorgvuldige beweiding, om daarmee het natuurlijke mozaïek in de vegetatie te bevorderen en overbegrazing of juist grootschalige verruiging te voorkomen.

Over de buitendijk een doorlopende sportieve route 'de Waddenring-route' met uitzicht over het Wad en op de kweldernatuur (zie ook onder 5.2.). Vanzelfsprekend moet de toegankelijkheid over de dijk worden gereguleerd om voldoende rekening te houden met de natuurlijke kwetsbaarheid op bepaalde plaatsen en tijdstippen.

- Herstel van natuurlijke waarden van de waddenzee

Bijvoorbeeld mosselbanken en zeegrasvelden. Dit is voorwaardenscheppend voor verdere natuurlijke ontwikkeling. Kennisvergaring voor begeleiding van deze processen is noodzakelijk.

- Visitors-management in de vorm van Wadwachten; Wadwachten zijn opgeleide vogelwachters e.d., die als gastheer bezoekers informeren etc. en op die manier belangrijk zijn voor de geleiding van de recreatie. In totaal zal het om ongeveer 10 wadwachtposten voor het hele Waddegebied gaan, waarvan zeker 3 in het Groningse deel (Engelsmanplaat, Rottumeroog en -plaat)

- Binnendijkse natuurontwikkeling

Er liggen afspraken van het Groninger landschap met de landbouw tot ontwikkeling op een aantal plaatsen van brakke natuur. In dat verband mag via het plan Deikum bij Pieterburen brakwatervegetatie worden gecreëerd. Dit biedt broedplaatsen, foerageermogelijkheden en hoogwatervluchtplaatsen voor wadvogels. Dit plan maakt onderdeel uit van het masterplan Pieterburen. Daarin wordt -naast een aantal maatregelen tot toeristische upgradering- onder andere ook een aantrekkelijke landschappelijke wandel- en fietsroute voorgesteld van 'dorp naar Wad'.

In de 'brakwater'-polder Breebaart maatregelen om de (gedempte) getijdenbeweging beter zijn gang te laten gaan en dichtslibbing te keren.

Langs de Dollard duurzame waterbeheersing in de benedenloop van de Westerwoldse Aa in de vorm van een estuarium/delta gebied. Zo'n ontwikkeling biedt een meer natuurlijke overgang

naar de Waddenzee (Dollard) en maakt natuurontwikkeling en ecologische verbindingen mogelijk. In samenhang hiermee ontstaan er nieuwe kansen voor ecologie en (vaar)recreatie(routes).

Het plan is Nieuwe Statenzijl, waar de Westerwoldse Aa aan de grens met Duitsland uitmondt in de Dollard uit te bouwen tot een bezienswaardig en recreatief punt.

Mogelijke maatregelen tot een natuurvriendelijker waterhuishouding en evt. getijdenwerking in het Lauwersmeer zijn nog in studie. Afhankelijk van de uitkomsten wordt met de diverse overheden overlegd over de gewenste doelstellingen voor het Nationaal Park Lauwersmeer en mogelijke maatregelen daarvoor. Het zal daarbij om grote investeringen gaan. Redelijkerwijs zal maar voor een beperkt deel van deze investeringen een beroep op het Waddenfonds worden gedaan.

Bij onder andere Nieuwe Statenzijl, Noordpolderzijl, Spijksterpompen, Drie Delfzijlen en Robbengat zijn er mogelijkheden voor het aanleggen van vispassages.

5.2. Programmalijn: Duurzaamheid en Vitaliteit van streek en dorp in de 'Waddenring'

Het Uitvoeringsplan Waddenfonds geeft prioriteit aan behoud, herstel en ontwikkeling van de bijzondere kwaliteit van landschap en cultuurhistorie. Het Uitvoeringsplan noemt natuur, (herstel van) oude cultuurhistorische waarden, rust en ruimte aantrekkelijke thema's om toeristisch-recreatief op voort te bouwen.

De Landschapsontwikkelingsplannen voor Noord- en Oost-Groningen bieden handvatten voor verdere uitwerking van de natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten, identiteit en belevingswaarde van de Waddenring.

In en rondom de dorpen in de Waddenring zijn er diverse plannen voor nieuwe impulsen op basis van (cultuur)-historisch en landschappelijk van belang zijnde aspecten. Deze plannen zijn vaak bottum op met dorpsorganisaties opgesteld.

De ontsluiting en de relatie van de dorpen naar het omliggende monumentale landschap en naar de waddenkust zien wij als een belangrijke opgave. In het bijzonder hierbij de ontsluiting van de buitendijk (Waddenring-route) en 'het lezen van de geschiedenis' in het landschap.

We richten ons op de volgende ontwikkelingen.

- 'de Waddenring en -route'

Ontwikkelen van 'de Waddenring'. Het gaat om de waddenkustschil als toeristisch-recreatieve zone in een aantrekkelijk en herkenbaar, historisch gegroeid en authentiek waddenlandschap. Vaste waarden daarin zijn de ruimte van het land, de kwelders, de wierden en oude dijken. Langs de kust een aantal historische vissersdorpen en verderop in de kustschil diverse karakteristieke dorpen, monumentale zijlen en op een aantal plaatsen historische vestingswerken (schansen).

De Waddenring vormt een 'focus', met diverse mogelijkheden om de dorpen te betrekken, voor attracties en voorzieningen, vervolginiciatieven etc.

Een beeldbepalend onderdeel van de Waddenring bestaat uit een doorlopende sportieve route langs de hele Groninger kust over en langs de dijk, 'de Waddenring-route' voor fietsers, skaters en wandelaars (met de bedoeling deze door te trekken naar Fryslan en Duitsland). Deze markante route brengt direct de 'wadden in zicht'. Het biedt een ongekend uitzicht over de gescheiden milieus van buitendijks de kweldernatuur en binnendijks de robuuste landbouwcultuur. Een unieke route door gescheiden werelden. Attractiepunten langs de waddenroute zijn naast de haventjes en bezoekerscentra bijvoorbeeld informatie punten, uitkijk- en vogelkijkposten, kunstobjecten etc.

Als extra punt in de route kan de (voormalige landaanwinnings)pier bij Hornhuizen betrokken worden. Het biedt de uitgelezen mogelijkheid om een eind slik- en zee-inwaarts te fietsen, mogelijkheid voor zeevissen etc.

- Vitaliteit dorpen door landschapsversterking en -beleving / toeristisch-recreatieve routes

Maatregelen tot landschapsherstel, natuurvriendelijke inrichting en/of het versterken van de kwalitatieve beleving van landschap en natuur. Bijvoorbeeld:

- . het in ere herstellen en beheren van karakteristieke landschaps- en bewoningselementen, zoals wierden en dijken, dijkcoupures met schotbalkenhuisjes, historische en monumentale (boeren)erven, kerkterreinen, borgterreinen, grachten, historische bruggen en sluizen.

- . natuurvriendelijke inrichting en natuurontwikkeling langs singels, kronkelende maren, poelen en dobben.
- . agrarische bedrijfsgebouwen als 'groene eilanden' traditioneel landschappelijk inpassen (agrarisches landschappelijk bouwen).

Ontwikkelen van nieuwe karakteristieke wandel-, fiets- en vaarroutes, aantrekkelijke toeristische routes, natuurverbindingen, 'dorpsommetjes' etc. Bijvoorbeeld:

- . langs wierden, oude kerken, historische en andere interessante plaatsen en plekken.
- . waar mogelijk een nieuw leven voor oude weggetjes door de velden, zoals kerkepaden, jaagpaden, ossegangen, trekpaden langs waterlopen etc.
- . ook bijvoorbeeld themaroutes, zoals Grensland-Schansenland, netwerk van archeologische informatiepunten (LanceWad).

Langs routes recreatieve voorzieningen als informatiepanelen, zitbankjes, picknick plaatsen, kleine(re) parkeerplaatsen, aanlegplaatsen etc. teneinde bezoekers te 'leiden' (visitors-management).

Waterrecreatie (evt. in combinatie met landrecreatie), bijvoorbeeld:

- . De ontwikkeling van de *Ring Blauwe Stad / Blauwe As* geeft een 'schwung' aan de mogelijkheden tot waterrecreatie in het Reiderland. Er kunnen verbindingen komen naar de aangrenzende dorpen, naar Termunterzijl, naar Duitsland en naar het Schildmeer.
- . Als onderdeel van het '*Rondje rond de Noord*' (ontwikkeling van een toeristische binnenvaarverbinding tussen Lauwersoog en Delfzijl) verbeteringen in de vaarweg naar Zoutkamp met aandacht voor cultureel erfgoed, vernieuwingen in het traject door het Lauwersmeer en een schutsluis (i.p.v. keersluis) van het Hunsingokanaal op het Lauwersmeer.
- . Kanomogelijkheden ed. in de *Noord-Groninger maren* etc.

Langs de Noord-Groninger maren liggen er mogelijkheden voor het versterken van de (natte) natuur en landschappelijke waarden en dit zo mogelijk in samenhang met recreatief medegebruik en eventueel de functie van waterberging.

5.3. Programmalijn: Waddenland – Recreatieland

Het duurzame kapitaal van natuur en landschap, het erfgoed en de ligging van de regio aan de Waddenzee vormt de primaire basis voor 'branding' van de Waddenring.

Het Uitvoeringsplan Waddenfonds geeft aan dat voor de dorpen en plaatsen langs de kust verdergaande exploratie van de mogelijkheden die toerisme en recreatie bieden economisch nadrukkelijk aan de orde is. Prioritair noemt het Uitvoeringsplan o.m. 'branding', marketing en promotie van het waddengebied als toeristisch product en toerisme als economische drager.

We richten ons op de volgende ontwikkelingen.

- Toeristische 'branding', promotie en marketing

De Waddenring met een krachtige regiomarketing, promotie en samenwerking integraal op de kaart zetten. Ondernemers, overheden, natuur en landschapsbeherende organisaties, culturele organisaties en dorpen moeten elkaar inspireren en door samenwerking een recreatief en toeristisch kwaliteitsproduct neerzetten. Het streven daarbij is verbetering van de toeristische ontvangstcapaciteit, een meer geïntegreerd aanbod van toeristische en recreatieve mogelijkheden, een langere verblijfsduur en toename van bestedingen van de toerist en recreant.

Ook de 'branding' van streekproducten, bijvoorbeeld onder het label 'Waddengoud', levert een bijdrage aan de promotie en marketing van de waddenregio.

- Voorzieningen en attracties

Voor het verder ontwikkelen, vernieuwen en versterken van de kwaliteit van het toeristische product zijn meer voorzieningen nodig. Bijvoorbeeld, nieuwe en vernieuwde attractiepunten, toeristische routes die 'iets te bieden' hebben etc. Dit geldt ook voor pleisterplaatsen als vissershaventjes en interessante dorpen. In de sfeer van vergasten en accommodaties ligt er vanzelfsprekend een rol voor verschillende vormen van horeca, waaronder (de ontwikkeling) van erfgoedlogies en gastheer- gastvrouwschap.

Aansprekende plannen zijn er voor het 'upgraden' van Lauwersoog, Pieterburen en het maritieme deel van Delfzijl.

5.4.: Programmalijn: Landbouw en Visserij

Het Uitvoeringsplan legt kansen bij veranderende landbouw met prioriteiten voor duurzame en innovatieve 'Waddenlandbouw', 'gemengde' visserij en voor streekproducten.

Het behoud van een sterke landbouw is een voorwaarde voor de instandhouding van de kenmerkende waarden van natuur en landschap in de Waddenring.

We richten ons op de volgende ontwikkelingen.

Een toekomstgerichte Waddengerelateerde land- en tuinbouw. Een duidelijk element is het gegeven dat er voor de landbouw 'een tandje bij' moet om in harmonie met de specifieke natuurwaarden van de Waddenzee, binnendijkse natuurwaarden, zoute kwel etc. duurzaam en concurrerend te zijn. Bijvoorbeeld het ontwikkelen van nieuwe gebiedsspecifieke gewassen en (high tech) technieken, zowel met betrekking tot de teelt als met betrekking tot infrastructuur. LTO werkt aan plannen hiervoor.

Met betrekking tot gebiedsspecifieke en/of innovatieve gewassen etc. gaat het bijvoorbeeld om:

- Binnendijks het kweken van biomassa voor de productie van visvoer
- Ontwikkeling en teelt van 'zilte' gewassen
- Teelt van bio-energiegewassen, die bijvoorbeeld in het toekomstige energiecluster in de Eemshaven verwerkt worden.

Verder speelt een rol:

- Het nieuwe agrarisch ondernemerschap; dit wordt -ook in het Waddengebied- veel meer divers dan tot nu toe. Het gaat zich naar andere terreinen uitstrekken, zoals op het vlak van wadden-agrotoerisme, gastheer-/gast vrouwschap etc.
- Agrarisch natuurbeheer voor het behoud en het versterken van natuur- en landschapswaarden in de agrarische bedrijfspraktijk; bijvoorbeeld als neventak bij bestaande boerderijen. Niet in het minst is hierbij van belang het verwerven van kennis door onderzoek.
- Het ver'waarden' van het Waddenlabel, bijvoorbeeld er wordt gewerkt aan 'Waddenzuivel'.

Ontwikkeling van duurzame kassentuinbouw zonder lichthinder ten zuiden van de Eemshaven en waarbij gebruikt gemaakt wordt van restwarmte van energiecentrales in de Eemshaven.

Voor maatregelen met betrekking tot de kwelders wordt verwezen naar 5.1.

Initiatieven tot verduurzaming van de aan het wad gerelateerde (kust)visserij. Deze sector is voor Groningen van bijzonder belang. De Stichting Geïntegreerde Visserij beijvert zich voor een flexibel 'gemengd' kustvisserijbedrijf in evenwicht met de natuur. Er wordt met kleinere schepen seizoensafhankelijk op uiteenlopende soorten gevestigd. De visserijproducten hebben een duidelijk streekproducten-karakter.

5.5.. Programmalijn: Havens / Bedrijventerreinen in de Eemsdelta en Energie(transitie)

Voor (industrie)havenactiviteiten geeft het Uitvoeringsplan prioriteit aan 'eisen' die gesteld worden aan nieuwe functies.

De onderwerpen 'energie' en 'transitie naar een duurzame energiehuishouding' zijn van meet af aan door het rijk en de regio als een belangrijke prioriteit voor het Waddenfonds aangemerkt. Het Uitvoeringsplan zegt dat Noord-Nederland vanwege het aanwezige gas- en elektriciteitscluster en de daaraan gelieerde kennisinfrastructuur bij uitstek geschikt is om een centrale rol te spelen in de energietransitie.

We richten ons op de volgende ontwikkelingen.

- industrie- / havenactiviteiten

Het Masterplan-plus voor de Eemshaven, dat voorbereid wordt, zal een toekomstbeeld schetsen van de gewenste duurzame ontwikkeling. In dat kader zullen concrete voorbeelden van (voorwaardenscheppende) investeringsprojecten worden benoemd.

Naar aanleiding van de Ontwikkelingsschets Oosterhorn volgt een programma tot het duurzaam doorontwikkelen van Oosterhorn op basis van regionale grondstoffen als zout, magnesium, aardgas, energie, agrobusiness en biomassa.

- Energy Valley en Costa Due

Nederland zet in op een geleidelijke overgang naar een energievoorziening die zich kenmerkt door voldoende beschikbaarheid van duurzame energie, afnemende afhankelijkheid van fossiele grondstoffen en acceptabele emissie van broeikasgassen. Het rijk geeft hieraan invulling met het recente Actieplan Energie!.

In Noord-Nederland wordt gewerkt aan het ontwikkelen van een toonaangevend cluster van energiegerelateerde bedrijvigheid. Een belangrijke rol hierin vervult het concept Energy Valley. Doel hiervan is de economie en werkgelegenheid duurzaam te versterken door 'nieuwe combinaties' van kennis, ontwikkelingen en activiteiten met betrekking tot energie. Energy Valley richt zich op drie ontwikkelingen: uitbouw van conventionele energieactiviteiten, energietransitie en kennis en innovatie.

Energy Valley is als een nationale piek opgenomen in de Nota Pieken in de Delta, alsmede in de Nota Ruimte en de Nota Duurzame Energie. Het is één van de drie topprioriteiten van het economisch beleid van het noorden (SNN).

Voor de Eemsdelta liggen er vanuit het concept Energy Valley aantrekkelijke ontwikkelingskansen. Belangrijke innovatieve thema's en ontwikkelingen zijn bijvoorbeeld de micro wamte-kraft-koppeling, productie van groen gas, CO2 opslag, bioraffinage en tweede generatie transportbrandstoffen. Achter een aantal grote marktpartijen schuilen vele toeleveranciers, waaronder het MKB en landbouwbedrijven. De vitaliteit van de regio kan met de diverse ontwikkelingen hieruit een flinke spurt krijgen. Verder kan de waddenregio hiermee een belangrijke bijdrage leveren aan de realisering van lokale, provinciale en nationale milieudoelstellingen.

De Eemsdelta is het werkgebied van Costa Due (concrete stappen naar een duurzame Eemsmond) In het bijzonder richt het project Costa Due zich op het versterken van de

Eemsmond door grootschalige productie en een breed aanbod van groene energie voor afzet in de chemie, transport en gasector.

INDICATIEF OVERZICHT PROJECTEN

1. Waddennatuur

*** Multifunctioneel gebruik en ontwikkeling (nieuwe) kwelders**

Diverse onderdelen uit het project hebben betrekking op

- Verbetering van de natuurkwaliteit door het optimaliseren van eigendom, beheer en inrichting van de kwelders
- Versterken van het onderhoud van bestaande kwelders
- Het starten van een programma van aanleg van nieuwe kwelders langs de gehele Waddenkust
- Onderzoek naar de effecten van kwelders op de binnendijkse verzilting
- Het aanleggen van zoet/zout gradiënten in bepaalde brede kwelders.
- Monitoring van de natuurontwikkeling van de kwelder
- Aanleg van recreatieve elementen (paden, uitkijkgaten etc)

*** Brakwaternatuur Deikum**

Binnendijkse aanleg van het brakwatergebied Deikum binnen de kaders van het convenant Landbouw-Natuur etc.

*** Verbeteringen Breebaard**

Verbetering getijdenwerking door tegengaan dichtslibbing

*** Vispassages o.a. Nieuwe Statenzijl, Noordpolderzijl, Spijksterpompen, Drie Delfzijlen en Robbengat**

*** Herstel en ontwikkeling natuurlijke vegetaties in de Waddenzee**

*** Visitors-management, bijv. Wadwachten, bezoekersinformatie**

2. Duurzaamheid en vitaliteit van streek en dorp in de Waddenring

*** 'Waddenring - route' met daarbij aangehaakt meerdere voorzieningen,pleisterplekken etc..**

Ontsluiten en beleven van de waddenkust en natuur Het buitendijkse fietspad is hier de rode draad. Naast de directe ontsluiting zijn diverse aanvullende maatregelen etc. nodig, zoals:

- **Accommodatiegebouw Noordpolderzijl**
- **Restauratie zeesluisje Noordpolderzijl**
- **Restauratie oude (slaper)sluis nabij Hongerige Wolf**
- **Upgrading en toeristische beleving vissersplaatsjes (Old Skipperstowns), Noordkaap, Nieuwe Statenzijl**
- **Inpassen pier bij Hornhuizen**
- **Visitors – management**
- **Aanlussen (met routestructuren) van de waddendorpen**

*** Vitaliteit dorpen**

- **Projecten tot herstel en beheer landschappelijke, cultuurhistorische elementen, terreinen en structuren.**
- **Landschappelijke, thematische en/of cultuurhistorische routes rond en tussen de dorpen**
- **Voorzieningen / attracties in en om de dorpen op basis van erfgoed, natuur, cultuur, (vaar)routes, visitors – management etc.**

*** Toeristische ontwikkeling 'Waddenwereld' Lauwersoog**

*** Toeristische ontwikkeling Maritiem Delfzijl**

*** Masterplan Pieterburen**

*** Ring Blauwe Stad en Veranderende Binnen Aa - delta**

stelsel van water en natuurgebieden en ecologische verbindingen en nieuwe recreatieve vaarverbindingen naar de verschillende dorpen en wandel-/fietsroutes.

3. Promotie en vermarkting 'Waddenring'

*** Streekpromotie - Toeristische branding en marketing**

Het richt zich o.a. op:

- éénduidige regiomarketing en promotie; meer samenwerking en inspiratie tussen partijen, zoals toeristische ondernemers, dorpsverenigingen, culturele organisaties, overheden, waterschappen, natuur en milieu organisaties
- verschillende invalshoeken als natuur- en landschapsbeleving, recreatie, sportieve activiteiten, culturele activiteiten, toerisme, horeca, overnachtingaccommodaties, musea, archeologie, cultuurhistorie, educatie, attracties, tuinen, historische terreinen en gebouwen combineren in aantrekkelijke arrangementen en programma's
- 'visitors-management' om toeristen en recreanten gericht door het gebied te leiden en daarmee overlast te voorkomen in kwetsbare gebieden.

***Promotie streekproducten, erfgoedlogies**

4. Landbouw en Visserij

*** Diverse landbouwprojecten - LTO**

- **Toekomstgerichte Waddenland- en -tuinbouw**
- **Nieuw agrarisch ondernemerschap in het Waddengebied**

* **Agrarisch natuurbeheer**; proeflocaties agrarisch natuurbeheer ten behoeve van onderzoek naar de mogelijkheden voor herstel en ontwikkeling van natuur en landschapswaarden

* **Duurzame glastuinbouw / ontwikkelen van innovatief energieconcept kassencomplex**

* **Geïntegreerde visserij**

5. Havens / bedrijventerreinen

In dat kader zullen concrete voorbeelden van (voorwaardenscheppende) investeringsprojecten worden benoemd.

Aan de hand van de uitwerking van de plannen voor de havens / bedrijventerreinen wordt t.z.t. concreet nagegaan of en in hoeverre en voor welke onderdelen investeringsprojecten voor medefinanciering uit het Waddenfonds in aanmerking kunnen komen. In het bijzonder denken wij aan voorwaardenscheppende investeringen.

Indicatief worden onderstaande investeringen genoemd

* **Duurzame inrichting en utilitaire faciliteiten haven- en industrieterreinen**

* **Nautische infrastructuur**

* **Beperking effecten flare electriciteitscentrale**

6. Energie(transitie)

De plannen in dit kader zijn, in samenspraak met vele andere partijen, ontwikkeld door Energy Valley. Er wordt hier een beperking aangebracht tot het Groningse gedeelte van de Energy Valley regio. Van alle hieronder genoemde projecten bestaan uitgebreide documenten / plannen van aanpak.

* **Costa Due**

* **Energie Transitiepark Eemsdelta**

* **Fonds ontwikkeling Energiecluster Noord-Nederland**

* **Groen gas**

* **Duurzame mobiliteit**

* **Introductie thuiscentrale en Smart Power System**

* **Biorefinery en (Tweede generatie) Bio-ethanol productie**

* **Innovative Energy Business**

* **CO2-opslag / Zepp**